

Кудлаш Марына Віктараўна  
Гродзенскі дзяржаўны аграрны ўніверсітэт  
e-mail: [marinakudlash@gmail.com](mailto:marinakudlash@gmail.com)

## СЕМАНТЫЧНЫ АНАЛІЗ БЕЛАРУСКІХ АКАЛІЧНАСНЫХ ПРЫСЛОЎЯЎ СА ЗНАЧЭННЕМ ЧАСУ (НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКАГА N-КОРПУСА)

**Анотацыя.** У артыкуле прадстаўлены аналіз беларускіх акалічнасных прыслоўяў са значэннем часу. Робіцца спроба размежаваць прыслоўі названай семантычнай групы па падгрупам у адпаведнасці з іх лексічным значэннем і словаўтваральнай матывацыяй. Прыклады практычнага ўжывання прыслоўяў у кантэксце былі знойдзены ў выніку работы з Беларускай N-корпусам.

**Ключавыя словы:** прыслоўе, акалічнасныя прыслоўі, семантычная класіфікацыя, семантычная група, значэнне часу.

**Marina Kudlash**  
Grodno State Agrarian University  
e-mail: [marinakudlash@gmail.com](mailto:marinakudlash@gmail.com)

## SEMANTICAL ANALYSIS OF BELARUSIAN ADVERBS WITH THE MEANING OF TIME (ON THE MATERIAL OF THE BELARUSIAN N-CORPUS)

**Abstract.** The article presents an analysis of Belarusian circumstantial adverbs with the meaning of time. An attempt is made to distinguish the adverbs of this semantic group into subgroups according to their lexical meaning and word-forming motivation. Examples of practical use of adverbs in context were found as a result of working with the Belarusian N-Corpus.

**Keywords:** adverb, circumstantial adverbs, semantic classification, semantic group, meaning of time.

На сучасным этапе развіцця лінгвістычнай навукі прыслоўе застаецца адным з самых загадкавых лексіка-граматычных разрадаў слоў. Яшчэ антычныя мудрацы мелі розныя погляды наконт месца прыслоўя ў сістэме часцін мовы. Першым з антычных мовазнаўцаў прыслоўе вылучыў Антыпатр (з Тарса), называючы яго сярэдзінай (паміж імёнамі і дзеясловамі). Стоікі адносілі прыслоўе то да імёнаў, то да дзеясловаў. Прысцыян адзначаў, што прыслоўі выконваюць ролю як бы прыметнікаў пры дзеясловах. Гэтым самым была прынята пад увагу асноўная функцыя прыслоўя – паказваць прымету дзеяння.

Данат і Дыянісій Фракійскі, маючы шматлікія несупадзенні ў сваіх класіфікацыях часцін мовы, ужо вызначаюць прыслоўе ў ліку бяспрэчных часцін мовы:

«Прыслоўе ёсць нескланяльная часціна мовы, якая выказваецца аб дзеяслове або дабаўляецца да дзеяслова» [1, с. 134].

Дыянісій Фракіец спрабуе скласці семантычную класіфікацыю прыслоўяў, у якой апісвае 26 груп прыслоўяў па значэнні. На першым месцы у гэтай класіфікацыі ён падае прыслоўі з часавым значэннем (*сёння*) [1, с. 135].

У сучасным граматычным апісанні беларускай мовы, як і рускай, вылучаюцца наступныя групы прыслоўяў у адпаведнасці з іх лексічным значэннем – якасныя і акалічнасныя. Якасныя прыслоўі абазначаюць унутраную, уласную прыкмету дзеяння, прыкметы ці стану. Акалічнасныя прыслоўі, наадварот, паказваюць на знешнюю прыкмету. Названыя прыслоўі ў сваю чаргу дзеляцца на чатыры семантычныя групы: прыслоўі месца, часу, прычыны і мэты. Аб'ектам разгляду гэтага артыкула з'яўляецца семантычная група прыслоўяў са значэннем часу [7, с. 322].

Сярод адзінак названай групы сустракаюцца як знамянальныя, так і займенніковыя прыслоўі. Зразумела, што займенніковых прыслоўяў значна менш, чым знамянальных: *абы-калі, аніколі, дагэтуль, дакуль, дасюль, датуль, затым, калі, калі-небудзь, калі-нікалі, колісь, некалі, ніколі*. Сярод іх можна вылучыць адзінкі з указаннем на час дзеяння: *калі-небудзь, ніколі* і г. д. – і такія, што паказваюць на час, да якога працягваецца дзеянне: *дагэтуль, дакуль* і г. д. [3].

П. П. Шуба сярод прыслоўяў часу вылучаў тры прыватныя групы: 1) прыслоўі моманту дзеяння або яго працягласці; 2) прыслоўі са значэннем пачатку дзеяння; 3) прыслоўі са значэннем мяжы дзеяння. Будзе слушным разгледзець гэтыя групы больш падрабязна [6, с. 31].

Першая група прыслоўяў паказвае на час, калі адбываецца дзеянне ці падзея. У межах гэтай групы можна вылучыць адзінкі, якія паказваюць на час па адносінах: а) да моманту размовы, б) да часу, пра які вядзецца размова, в) да агульнапрынятых часавых арыенціраў.

На адносіны да моманту размовы паказваюць прыслоўі: *вось-вось, даўна-вата, даўненька, даўно, даўней, даўным-даўно, даўнютка, днямі, залетась, заўтра, заўчора, зараз, летась, надоечы, нядаўна, пазаўтра, пазаўчора, пазалетась, пазнавата, пазнюсенька, пазнютка, позна, рана, раней, найраней, ранавата, раненька*. Пералічаныя прыслоўі абазначаюць і час, які папярэднічае моманту (*заўчора, летась, надоечы*), і час пасля размовы (*вось-вось, заўтра*), і нават сам момант размовы (*зараз*) [3].

Некаторыя прыслоўі гэтай групы маюць формы ступеней параўнання: *даўно, даўней; позна, пазней; рана, раней, найраней*: *Што ж гэта нешта татавага зяця так **позна** ні слуху ні духу? (Я. Купала); – А чаму стараверы выйгралі, хоць **пазней** за бацькавага дзеда ў Барках пасяліліся? Чаму? (Я. Купала); Сярод лета сонца ўзыходзіць вельмі **рана** з правага краю гары, залоціць вершаліны альгоўніку пад гарою ля рэчкі, а заходзіць яно вельмі **позна** з левага краю гэтай самай гары і таксама залоціць вершаліны дрэў (З. Бядуля); А мае ж вы родненькія, ці ж*

*гэта вы ўсё яшчэ з рынку едзеце? Здаецца ж, **раней** за нас выехалі?* (Я. Купала). Як відаць з прыведзеных прыкладаў, такія прыслоўі граматычна вельмі падобныя да азначальных: яны не толькі ўтвараюць формы ступеней параўнання, але могуць спалучацца з прыслоўямі меры і ступені [2].

Гэтыя ж прыслоўі з'яўляюцца словаўтваральнай базай для новых прыслоўяў – са значэннем эмацыянальнай ацэнкі: *ранавата, раненька; даўнавата, даўненька, даўным-даўно, даўнютка; пазнавата, пазнюсенька, пазнютка: У нядзельку **раненька**, на ўсходзе сонца, настаўнік са сваімі вучнямі, правёўшы ноч на станцыі, садзіўся ў вагон* (Я. Колас); *Учора да мяне Аўдолевіч зайшоў, – перапыняю я швагра, каб лішні раз не напамінаць сястры, што ёй на працу яшчэ **ранавата*** (Я. Брыль); *Мужык **пазнавата** вярнуўся з вясковага сходу, а цікаўная жонка спыталася, пра што ж там сёння гаварылася* (Я. Брыль); *Але надвячоркам усё ж нешта надорвалася, і я **позненька** вяртаўся на сваю кватэру у Занёманні* (В. Быкаў) [2].

У дачыненні да прыведзеных прыслоўяў назіраецца цікавы працэс набыцця формай вышэйшай ступені параўнання самастойнага, адрознага ад кампаратыўнага, значэння часу: ***Даўней**, кажуць, праўда па свеце хадзіла* (Ф. Багушэвіч); *Захочам – і свет перавернем... **раней** ці **пазней**, а перавернем* (Ц. Гартны) [2].

На час, пра які вядзецца размова, паказваюць прыслоўі *замалада, зарана, зараней, няўчас, няўчасна, напярэдадні, незадоўга, неўзабаве, падпаследак, найперш, напачатку, з часам, з часу на час і г. д.* Гэтыя прыслоўі дапамагаюць акрэсліць часавыя межы дзеяння. *І ён, каб Ілья Карпач трывогу **зарана** не ўзняў, аглушыў яго і даў нам час прайсці* (У. Караткевіч) – час, які папярэднічае асноўнаму дзеянню. ***Неўзабаве** пастукалі ў дзверы* (Ц. Гартны) – час пасля асноўнага дзеяння. *Рэдактар перакладу намагаўся **найперш** захаваць стыль запісак аўтара, дзеля чаго найбліжэй трымаўся аўтарскага тэксту* (Л. Савёнак) – парадак дзеянняў. *Паволі адступае ад горада навальнічная хмара. Ад яе і ад старых дрэў у старадаўнім доме, што згубіўся ў гэтых дрэвах, цёмна, і нехта **няўчасна** запаліў там святло* (У. Караткевіч) – несупадзенне часавых уяўленняў [2].

Азначэнне часу па адносінах да разнастайных часавых маркераў можна назіраць у прыслоўях *накштальт адвячоркам, апаўночы, вясною, днём*. Адны з іх паказваюць, што дзеянне адбываецца ў часавых прамежках на працягу сутак: *адвячоркам, апаўдні, апаўночы, вечарам, вечарком, днём, досвета, досвіткам, знач, засветла, зацемна, надвечар, надвячоркам, нанач, ноччу, паначы, раніцай, раніцой, ранкам*. Другая частка прыслоўяў гэтай групы перадае часавыя адносіны, маркіраваныя сезоннымі зменамі ў прыродзе: *вясной, вясною, зацепла, зімой, зімою, маладзіком, летам, налета, напрудвесні, увосень* [3].

Відавочна, што названыя прыслоўі ўтвораны ад назоўнікаў, якія абазначаюць прамежкі часу: *дзень, вечар, ноч, вясна, зіма, лета і г. д.*, часта ад формы творнага склону. Пры вызначэнні граматычнай прыналежнасці такіх слоў могуць узнікнуць пытанні, бо акрамя значэння часу такія адзінкі могуць мець і другія значэнні,

у тым ліку і назоўніка творнага склону. **Маладзіком** пакладзеш, то і [агуркі] *храбусткія будуць, і цвёрдзенькія... А вокны нельга маладзіком рабіць* (П. Місько) – прыслоўе *маладзіком* паказвае час у значэнні ‘калі настане маладзік, у перыяд маладзіка’ [5, с. 90]. Па назіраннях за прыкладамі з Беларускага N-корпуса можна адзначыць выпадкі ўжывання гэтага прыслоўя ў значэнні спосабу дзеяння: *У ма-ленькай на чырвонай вязанай шапачцы светла-шэрым маладзіком панасаджа-ны маладзенькія шышкі лопуху, прыліпалкі* (Я. Брыль). У гэтым выпадку яны больш актыўна спалучаюцца з прыметнікамі, што, наогул, не з’яўляецца характэрнай рысай прыслоўяў. Маюцца і прыклады сказаў, дзе ўжываюцца назоўнікі ў творным склоне: *Трохі ўспалашаны і вусцішны ад таго невядомага, што будзе рабіцца ў гэтую зорную, з ясным маладзіком, марозлівую ноч, падыходзіў да камітэта* (В. Адамчык). Думаецца, што ў прыведзеным выпадку мы назіраем прыклады паступовай страты назоўнікам сваёй асаблівасці дапасоўваць прыметнікі пры пераходзе ў разрад прыслоўяў. Пры гэтым прыслоўі часу маюць меншую сувязь з вытворным назоўнікам, чым прыслоўі спосабу дзеяння [2].

Прыклады ўжывання падобных слоў як у ролі прыслоўяў часу, так і ў ролі назоўнікаў у форме творнага склону можна сустрэць у Беларускім N-корпусе: *Сабраліся вечарам хлапцы. Гаварылі аб тым і сім* (Я. Колас). І разам з тым: *Летні гарачы дзень пачаў змяняцца вечарам* (М. Чарот) [2].

Сярод прыслоўяў са значэннем працягласці дзеяння, якія адказваюць на пытанне *як доўга?*, можна вылучыць наступныя: *вавекі, вечна, гадамі, гадзінамі, доўга, даўжэй, найдаўжэй, заўжды, месяцамі, нядоўга, падоўгу*. Прыслоўі са значэннем паўторнасці да іх аднесці будзе даволі складана: яны маюць значэнне перарванага і ўзнаўляльнага дзеяння і адказваюць на пытанне *як часта?*: *зрэдку, аднойчы, неаднаразова, неаднойчы, нярэдка, падчас*: *Толькі аднойчы паднялася навальніца* (Я. Колас); *У зводцы неаднойчы гаворыцца аб зверствах немцаў у Беларусі* (І. Мележ); *Адчуваў гэта ўжо неаднойчы, а вось схапіць і на паперы замацаваць гэтае адчуванне – не ўдаецца* (Я. Брыль). Прыслоўі *зноў, зноўку, зноў-такі* выступаюць у значэнні ‘яшчэ раз, другі раз’ і абазначаюць паўторнае дзеянне па адносінах да папярэдняга: *І пабеглі яны зноў у поле; стаяць, прытуліўшыся, падарожных чакаюць* (Я. Колас); *Над попелам зноўку ўзнялося сяло* (П. Броўка) [2; 3].

Цікава, што прыслоўе *падчас* мае значэнне ‘часам, калі-нікалі, іншы раз’, а прыназоўнік *падчас* «ужываецца пры ўказанні на тэрмін, з’яву, падзею, у час якіх адбываецца ці існуе што-небудзь» [5, с. 778]. У корпусе знаходзім прыклады: *Падчас збываюся спакою* (Я. Купала) і *Падчас спеву ўваходзяць станы з Пісульткіным і хаваюцца па баках, каб падслухаць іх размову* (В. Дунін-Марцінкевіч) [2].

Прыслоўяў са значэннем пачатку дзеяння значна менш. Яны паказваюць на пачатковы момант і адказваюць на пытанне *з якога часу?*. Сюды можна аднесці наступныя адзінкі: *адмалку, адразу, зевку, звечара, звідна, здавен (здавён), з давён-*

даўна (здавён-даўна), здаўна, з даўных-даўна (здаўных-даўна), ззамаладу, змалку, змоладу, зранку, зрання, зроду, з цямна: А ўжо **звечара** надвор’е пачало хмарыцца; курыў і пыліў дожджык (М. Гарэцкі); **Сяброўства** такое вядзецца **здаўна** (П. Глебка); Я **зроду** ад добрых спраў не адмаўляўся (У. Карпаў). Прыслоўе зранку можа ўжывацца як у значэнні ‘у пачатку дня, раніцай’, так і ‘з пачатку дня, з раніцы’: На другі дзень Ядзя таксама **зранку** выйшла з дому, не сказаўшы ні слова, куды яна ідзе (Я. Неманскі) і Мы **зранку** тут, – казаў першы (Ц. Гартны) [4, с. 512].

Невялікай з’яўляецца і група прыслоўяў са значэннем канца дзеяння: *давеку, дапазна, дацямна, дачасна, навек, навекі, навечна, надалей, надаўжэй, надоўга, назаўжды, назаўсёды, назаўтра, назусім, ненадоўга, дакуль, дасюль, датуль*: Нельга было ёй заседжвацца **дапазна** (А. Чарнышэвіч); *Што сэрца маё было разбіта навек – гэта факт, але паміраць мне зараз не вельмі хацелася* (Я. Маўр); *Можа здацца дзіўным, чаму многія з іх, адзначаныя не толькі высокімі прэміямі, але добрымі намерамі і несумненным талентам іх аўтараў, так хутка і назаўжды былі забыты* (В. Быкаў). Да пералічаных прыслоўяў можна паставіць пытанне *да якога часу?* Прыслоўі *дакуль, дасюль, датуль* могуць ужывацца як у прасторавым, так і ў часавым значэнні, прычым у ТСБМ першым даецца прасторавае значэнне (*датуль* – «1. Да таго месца» і пасля «2. Да таго часу») [4, с. 149]. Прыклады з корпуса сведчаць, што згаданыя адзінкі ўжываюцца пераважна ў часавым значэнні: *Дакуль мы будзем цярпець ярмо чужаземцаў? Дакуль няверныя будуць панаваць над дзецьмі прарока?* (Я. Маўр); *Чорт (бу ведзьмы з чэрцімі добра жывуць) сказаў ёй, што датуль ні знайдзе яна цвета, пакуль ні загубіць трох хрысціянскіх душ* (Я. Купала), *А вельмі проста: усе дагэтуль думалі, што гэта не смока работа, а так Бог даў* (Я. Купала) [2].

Беларускія прыслоўі са значэннем часу па іх лексічным значэнні, замацаваным у «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» (у 5 т.), і ў адпаведнасці з выпадкамі літаратурнага словаўжывання (паводле матэрыялу Беларускага N-корпуса) можна раздзяліць на наступныя групы:

- 1) прыслоўі са значэннем моманту дзеяння (адказваюць на пытанне *калі?*);
- 2) прыслоўі са значэннем працягласці (як *доўга?*);
- 3) прыслоўі са значэннем паўторнасці (як *часта?*);
- 4) прыслоўі са значэннем пачатку дзеяння (з *якога часу?*);
- 5) прыслоўі са значэннем мяжы дзеяння (да *якога часу?*).

Прыведзеная класіфікацыя ўлічвае адценні часавых значэнняў і больш дакладна адлюстроўвае сучасны стан сістэмы прыслоўных адзінак у беларускай мове.

## СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Античные теории языка и стиля / Научно-исследовательский ин-т языкознания ; под общ. ред. О. М. Фрейденберг. – М.-Л. : Гос. соц.-эконом. изд-во, 1936. – 343 с.

2. Беларускі N-корпус [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://bnkorporus.info/korporus>. – Дата доступу: 30.01.2022.
3. Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя / В. П. Русак [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 1135 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / рэдкал.: К. К. Атраховіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1977–1984. – Т. 2 : Г – К / А. Я. Баханькоў [і інш.]. – 1978. – 768 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / рэдкал.: К. К. Атраховіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1977–1984. – Т. 3 : Л – П / П. М. Гапановіч [і інш.]. – 1979. – 672 с.
6. Шуба, П. П. Прыслоўе ў беларускай мове: марфалагічны нарыс / П. П. Шуба. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962. – 193 с.
7. Васильева, Н. В. Наречие / Н. В. Васильева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 322–323.